

მართლწერის საკითხები XIX საუკუნის მართულ
დრამატურგიაში

(40—60-იანი წლები)

მართლწერის საკითხები სალიტერატურო ენის პრობლემაა. მხოლოდ სალიტერატურო ენაში ხდება ენობრივი ნორმების დადგენა — ერთიანი და ყველასათვის საყალბედულო წესების შემოღება წერასა და მეტყველებაში.

მართლწერის ნორმების ძიება და უნიფიკაციისადმი სწრაფვა ეროვნული ერთიანობისაკენ ლტოლვის თანამდევი მოვლენაა. ეს ნორმები სახელმწიფოებრივ ღონისძიებათა რანგში აღის. ნიშანდობლივია, რომ ნორმირების პროცესი მუდამ ემთხვევა ეროვნული მოძრაობის აღმავლობის პერიოდებს. აქ შეიძლება გავიხსენოთ იტალიური სალიტერატურო ენის შექმნასთან დაკავშირებით ეროვნული მოძრაობა ფრანგთა წინააღმდეგ და ლათინურისაგან განთავისუფლება სწორედ ეროვნული თვითდამკვიდრების საფუძველზე. მაგ., XV საუკუნეში ილ-დე-ფრანსისა და ორლეანის დიალექტები იქცა ფრანგულ სალიტერატურო ენად და, ამავე დროს, ეროვნულ ენად პოლიტიკურად გაერთიანებული სახელმწიფოსი; ამის შედეგად დიალექტებზე ლიტერატურა აღარ იქმნებოდა. XVI საუკუნიდან ლათინური სწრაფად კარგავს მნიშვნელობას, მას ბოლო მოუღო 1789 წლის რევოლუციამ. მართალია, XVII—XVIII საუკუნეებში მძაფრი ბრძოლაა არქაიზმების, პროვინციალიზმებისა და უხეში სიტყვების განსაღვენად სალიტერატურო ენიდან, მაგრამ რევოლუციამ არ მისცა საშუალება სალიტერატურო ენას, რომ ხალხის ენას გასთიშოდა. რომანტიზმი იმარჯვებს კლასიციზმზე¹. ა. დოხას თქმით, ფრანგული იყო პარიზის განა-

¹ ამ პროცესების შესახებ დაწვრილებით იხ.: Данте Алигьери о народной речи, წიგნში: Мемуары Карло Гольдони, содержащие историю его жизни и его театра, Academia, 1933; А. Доза, История французского языка, Л., 1956; А. Касаткин, Очерки истории литературного итальянского языка,

თლებული საზოგადოების ენა (პარიზი — ილ-დე-ფრანსში შედიოდა)?
ორთოგრაფიას განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა რეკოლუციის
შემდეგ.

ანალოგიური ვითარებაა სხვა ევროპული სალიტერატურო ენე-
ბის ჩამოყალიბებისას ლათინურთან მიმართებით: რუსეთში — XVIII
საუკუნის 30-იანი წლებიდან ეროვნულ-კულტურული თვითდამკვიდ-
რება იმ ძვრების საფუძველზე, რომლებიც პეტრე პირველის სახელ-
თან არის დაკავშირებული (მაგ., პეტრე პირველი ამ ხაზით სხვადასხვა
სახის ბრძანებებს სცემს ამ საუკუნის 10-იანი და 20-იანი წლების
დასაწყისში); იწყება განთავისუფლება საეკლესიო სლავურისაგან და
რუსული სალიტერატურო ენის დამკვიდრება (ე. ტრედიაკოვსკი,
მ. ლომონოსოვი, ა. ბარსოვი, ნ. კარამზინი, ალ. პუშკინი და ა. შ.).²

ენებში, მათი განვითარების სხვადასხვა პერიოდში, როდესაც არ
ხდება პრინციპული სისტემური ცვლილებები, შესაძლებელია ცვლი-
ლებები შართლწერის ნორმებში: მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარსა და
მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში — ერთი საუკუნის მანძილზე ორ-
ჯერ მოექცა საზოგადოების ყურადღების ცენტრში სალიტერატურო
ქართული ენის ნორმები და ორსავე შემთხვევაში მათ საფუძველად
დაედოთ სრულიად განსაზღვრული ენობრივი კრიტერიუმები. მანამ-
დე, სალიტერატურო ენის ახალი ნორმების შემუშავების ასევე გა-
ცნობიერებული ცდა იყო XII საუკუნეში (იოანე პეტრიწი, გელათის
სკოლა). XVIII საუკუნეში ახალი ენობრივი ნორმები შეიმუშავა ან-
ტონ პირველმა, ხოლო XIX საუკუნეში — ქართველმა „სამოციანე-
ლებმა“ ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით.³

Л., 1976; В. Ф. Шишмарев, История итальянской литературы и ита-
льянского языка, Л., 1972 და სხვ.

² А. Доза, დასახ. ნაშრ., გვ. 20.

³ В. В. Виноградов, Очерки по истории русского литературного
языка XVII-XVIII веков, М., 1982; Л. Тимофеев, Василий Кириллович
Тредиаковский, об. В. К. Тредиаковский, Избранные произведе-
ния, М., 1963, გვ. 26 და შტ.; М. В. Ломоносов, Предисловие о пользе
книг церковных в российском языке: Полное собрание сочинений, т. седьмой,
М., 1985, გვ. 567, და შტ.; Г. А. Успенский, Из истории русского
литературного языка, XVIII—начало XIX века, М., 1985; მისივე, Язы-
ковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литерату-
рного языка: IX международный съезд славистов. Доклады, М., 1985.

⁴ ნ. კეკელიძე, იოანე პეტრიწის ენა საკითხსათვის: თსუ შრომები,
61, 1953; დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოლოგიურ შრომათა ენა
და სტილი, თბ., 1975 (გვ. 3—10); მისივე, გელათის სკოლა და ქართული მეც-
ნიერული ენის განვითარების საკითხები: თსუ, ენათმეცნიერება, ტ. 10, თბ., 1986,
გვ. 213—245; ე. შაბუნიანი, ანტონ პირველი და ქართული ვრამატიკის

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სამაგვე წემთხვევაში სალიტერატურო ენის ნორმათა შეცვლა ხდებოდა დემოკრატიზაციის პრინციპებით — ხალხური სამეტყველო ფორმების შეტანით სალიტერატურო ენაში.

მე-19 საუკუნის 40-იან წლებში საგრძნობლად იზრდება მოთხოვნილება და ინტერესი ქართული დრამატურგიული ნაწარმოებებისადმი. ამის დასტურია თუნდაც ის, რომ ვ. ერისთავის კომედია-პოემა „შეწლილი“ დიდი პოპულარობით სარგებლობს ქართულ საზოგადოებაში⁵. ამავე პერიოდში იქმნება მისი მეორე პიესაც „დავა“ (1840 წ.). აღ. ჯამბაკურ-ორბელიანის დრამა „დავით აღმაშენებელი ანუ უკანასკნელი უამი საქართველოსი“ (1946 წ.), ოქროპირ წერეთლის კომედია „ქორწილი იმერეთის თავადისა“ (1945 წ.)⁶ და სხვ.

50-იანი წლებისათვის ქართული ორიგინალური დრამატურგიით უკვე საფუძვლიანი ნიადაგია შექმნილი ეროვნული თეატრისათვის, ხოლო ვ. ერისთავის (ასევე მაშინდელი მოწინავე ინტელიგენციის) დაულალავი ცდა, როგორც ცნობილია, წარმატებით დაგვირგვინდა. ამ პერიოდში (50-იანი წლების პირველა ნახევარი) სრულად გამოზრწყინდა ვ. ერისთავისა და ზ. ანტონოვის ნიჭი, ხოლო 50-იანი წლების მიწურულსა და 60-იან წლებში განსაკუთრებული როლი დაეკისრა ივ. კერესელიძის აღორძინებულ „ციკარას“.

დღესდღეობით კარგად არის ცნობილი ანტონ კათალიკოსისა და მისი სკოლის ორთოგრაფიული მემკვიდრეობა, რომელიც მე-19 საუკუნის შუა პერიოდს გადმოეცა მისი როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი შედეგებით. მით უფრო საინტერესოა ჩვენთვის, როგორი იყო ამ ორთოგრაფიული ნორმების რეალიზაცია ქართველ დრამატურგთა ნაწერებში, რანაირად და რა დოზით იყო იგი ათვისებული და ასახული ცალკეულ დრამატურგთა პიესებში, მოქმედებდა თუ არა დროის ფაქტორი (ასევე სხვა ფაქტორებიც!) და სხვ. ჩვენი კვლევაიც აქეთ იქნება მიმართული, ვინაიდან მხოლოდ კონკრეტულის შესწავლით შევძლებთ ზოგადი დასკვნების გამოტანას.

საკითხები, თბ., 1970; თ. უთურგაიძე, ილია და სალიტერატურო ქართული; ქართული სიტყვის კვლურის საკითხები, IX, თბ., 1989; ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ანტონ პირველის „ქართული დრამატია“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა, თბ., 1991.

⁵ „შეწლილი“ პირველი ვარიანტი ეკლავის 1838 წ. (სრული ინფორმაციისათვის ავტორგრაფებისა და პირველწყაროების შესახებ იხ. ი. ლრიდია, წიგნში: ვიორგე ერისთავი, თხზულებანი, თბ., 1966, გვ. 470—479).

⁶ პიესა გამოუქვეყნებელია. ავტორი იხსება ხელნაწერთა ინსტიტუტში (H 232).

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია:

1. [ა] არის /ი/ ფონემის ალოფონი ხმოვანთა მომდევნოდ⁷.

2. ფონოლოგიური პრინციპის მიხედვით, ა-ს შეტანა ანბანში დამოუკიდებელი გრაფემის სახით გაუმართლებელია⁸.

3. ქართულში არაბუნებრივია ხმოვანთა კომპლექსები, ამიტომ ან ერთ-ერთი იკარგვის, ან გრძელ ხმოვნად შეერწყმიან ერთმანეთს, ან და დიფთონგიზაცია ხდება⁹.

ძველს ქართულშიცა და დიალექტებშიც ჭრელი სურათია შექმნილი მორფოლოგიაში¹⁰. ერთი სიტყვა თუ ცვლის ხმოვანს (ან ხმოვნებს) კომპლექსში, მეორე სისტემა არ ცვლის და უნარჩუნებს მათ მორფოლოგიურ სტატუსს. ის ქვესისტემებიც კი, სადაც ცვლილებები ხდება, ზოგჯერ განსხვავებულ გზებს ირჩევენ. ეს არის სწორედ მიზეზი იმისა, რომ ა-ის ხმარების წესები მერყეობს სამწერლობო ენაში ხანმეტი დროიდან მოყოლებული მე-19 საუკუნემდე, სანამ მათ ანბანიდან ამოიღებდნენ.

ეს საკითხი ვერ მოგვარდა ანტონის გრამატიკაშიც. ძველი სიტყვლე დარჩა და მას მიემატა ახალი: -ა აღარ იხმარებოდა ს ა ხ ე ლ ბ ი თ ბ რუნვაში, მაგრამ იყო ბ რ ა ლ დ ე ბ ი თ შ ი. ამასვე იმეორებს ს. დოდაშვილი თავის „შემოკლებულ ქართულ გრამმატიკაში“¹¹. მართალია, პლ. იოსელიანი¹² სახელობითის ნიშნად არ გამოყოფს

⁷ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965, გვ. 67.

⁸ თ. უთურგაიძე, ძველი ქართული ენის მართლწერის ზოგი საკითხი, ფონეტიკა და ნორმა: რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, საქართველოს სსრ უმაღლესი და საშუალო სკოლ. განათლების სამინისტრო, ი. ჭავჭავაძის საბ. თბილისის უცხო ენათა სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტი, თბ., 1981, გვ. 41 (41—47). ავტორის დასკვნით, ძველს ქართულში ასევე ზედმეტია მ, უ, ჯ და შ; ზ. სარჯველიძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984, გვ. 292 (ავტორი მიუთითებს თ. უთურგაიძის ნაშრომზე, იმონუმებს ა. რეფორმატსკის აზრს — ალბათ, ზოგადი დებულებისათვის, გვ. 356).

⁹ თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ხმოვანთა განაწილება ხმოვნებთან სიტყვის თავსა და ბოლოში; იქვე XIX, თბ., 1974, გვ. 21.

¹⁰ თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976, გვ. 20—40.

¹¹ ს. დოდაშვილი, შემოკლებული ქართული გრამმატიკა, ტფ., 1930.

¹² პლ. იოსელიანი, პირქმულდაწყობითი კანონები ქართულისა გრამმატიკისა, ტფ., 1840.

ა-ს, მაგრამ მის გრამატიკაში ჩვეულებრივია ფორმები რაა, მართუნ და მისთ.

პეტერბურგის ქართველოლოგთათვის (მათ შორის თ. ბაგრატიონისათვის) ანტონ პირველის გრამატიკა სახელმძღვანელოდ ითვლებოდა. კარგად იყო ცნობილი ს. დოდაშვილისა და პლ. იოსელიანის გრამატიკებიც; ამიტომ ის ვითარება, რაც ძველი ასოების ხმარებასთან დაკავშირებით გვაქვს მე-19 საუკუნეში ანბანიდან მათ ამოღებამდე, ეპოქის შესაბამისია და მკაცრ კანონზომიერებას არც უნდა ვეძებდეთ სამწერლობო ენაში მათი გამოყენების თვალსაზრისით.

თეიმურაზ ბაგრატიონის პიესაში „სამსახეობა რაინდისა“¹³ ა შემდეგ კომბინაციებში გამოვლინდა: **აა, ეა, ოა** (უა არ შეინიშნება).

აა — შორისდებულლებში, კითხვით სიტყვებსა და კავშირებში: ვაა-მე, ვაა მათიკაი მათ; რაამე; ვაათუ; რააათუს; ვინაადგან.

სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ხმოვანფუძიან სახელებში: ა) და კავშირის წინ:

გწაღის ლხინი, სშაა და მხარულება;

ბ) მსაზღვრელ-საზღვრულში პრეპოზიციისა და პოსტპოზიციის შემთხვევაში:

გამოაბა ცხოვრებაა მისი; გამოსცაღნეს მამაცობაა რაშთა და მჭრელობაა ვრძალთა; აღრიბეანისა ჩვენ შიერ ამოვებაა.

ზემოდასახელებულ ნიმუშებში ა ყველგან უმარცვლოა და წინა-მავალ ხმოვანთან დიფთონგა ქმნის.

ხელნაწერში ერთი საყურადღებო გარემოებაც შეინიშნება: პიესის დიდი ნაწილი ლექსითაა გაწყობილი და ზოგჯერ ამით უნდა იყოს გამოწვეული ა-ის მარცვლიანობა მაგ., დავით აღმაშენებლის შესახებ ნათქვამია:

იყო ვარსკვლავი, სიგპირისა ლამპარი,

დაულეგელი, ბრწყინვალე ბაა დარი;

დავით მთიები, მხედველობაა ბრმათა,

დავით ძლიერი, ძლიერებაა სპათა.

მოყვანილ სტროფებში ორთოგრაფია ძველი ქართულისაა, მაგრამ, მოლოდინის საპირისპიროდ, ა მარცვლოვნად იკითხება, რაც ელინოფილების ნაშრომებიდან შეიძლებოდა შეეთვისებინა თეიმურაზს.

შემჩნეულია: ა და ი გრაფემების ხმარების წესები ჯერ კიდევ IX—XIII საუკუნეთა წერილობით ძეგლებშია დარღვეული, ა-ის შე-

¹³ „სამსახეობა რაინდისა“ — ზეგდიდური ხელნაწერი 1838 წლისა. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ვაგრატიონის 1844 წლით არის დათარიღებული. იმის განთ, რომ პირველნაბეჭდი არ (თუ ვერ) იცავს ორთოგრაფიას, მიუხაროთ ატლ-გრაფს.

შველ დიფთონგთა მოშლა დაწყებულია უფრო ადრე, VI—VIII საუკუნეებში¹⁴, მხედრულ ანბანში კი ა არ არის¹⁵. აქედან გამომდინარე, გასაკვირი არ არის, როცა თეიმურაზის ამ პიესაში **ა**-ის ადგილას გვაქვს **ი** შორიადებულებში (ვაი შენს გიჯიძეს; ჰაი, ჰაი!). საზოგადოდაც, სხვა შემთხვევებში, სადაც ძველი ქართულის ნორმით **აა** იყო მოსალოდნელი, თეიმურაზ ბაგრატიონი ტრადიციას ეყრდნობა, თუმცა ბოლომდე თანმიმდევრული არ არის.

ოა დიფთონგის ორიოდე ნიმუში ზმნურ ფორმაში შეგვხვდა: **სწყუროას** და **რბაისელთვანობასა**; **ღრუბლოას**:

განკვირვებულთა ვერ მიხეთენ თუ რაობდა

ღ რ უ ბ ლ ო ა ს¹⁶, მაგრამ კრძალვით ჰკადრეს: რა მოხდა?

უკანასკნელი მაგალითი გვავარაუდებინებს **ა**-ის მარცვლიანობას 12-მარცვლიან სალექსო სტრიქონში.

ო-ს მომდევნოდ **ა**, ისევე როგორც **აა**-ს შემთხვევაში, ძირითადად ლექსითს ნაწილში გვხვდება და მარცვალს ქმნის. ასეა სახელობითსა და ნათესაობითს ბრუნვებში:

მშენიერ და ოქროა ცისკაროვანი; ნათელი სულის, დაშრიტოს, ვანბრწნას.
და უცხოა ქმნას სამოთხისაგან; მწაღს გაქო, შენ ხარ ვაჟი ოქროსა მის.

მაგრამ **ა** არა ჩანს, თუ სალექსო სტრიქონში ამის აუცილებლობა არ არის. მოსალოდნელი **ოა**-ს ადგილას არის მხოლოდ **ო**, ფორმა ახალი ქართულისებურია:

მაშინ მოიღეს ვაჟი იგი ოქროსა; მაშინ მოვიდა იგი დიდ საარაკო
ადგილსა პირველს; ტახტი ოქროსა მისთვის მარად შხად იყო, ვით ზაფხული
წლისთვის.

როგორც ვხედავთ, მართული მახზვრელი ორგვარად არის წარმოდგენილი (**ოქროასა** და **ოქროსა**) სალექსო სტრიქონის გამართვის საჭიროებისდა მიხედვით.

პიესის პროზაულ ნაწილში **ა** აღარ ჩანს. ერთადერთი გამონაკლისია **მფროა**:

...სამდივანბეგოსა ჩვენსა დასაუღუთისა მხარესა შინა აქეს დაბრკოლება
მ ფ რ ო ა, რომელი მათ შორის საიდუმლოდ არს.

14 ზ. სარჯველაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 283—291.

15 ლ. ბასილაია, ი ასოს დაწერილობის საკითხისათვის XI—XIII საუკუნეთა მხედრულ ანბანში; „მაცნე“, 1979, № 4, გვ. 107—111.

16 მსგავსი ფორმება დადასტურებულია კლასიკურ პერიოდში (X—XIII სს.). მაგ., იოანე პეტრიწის ენაში: წადნოას//წადნოის; მრუმეთის; უკუდაოას; მშუენოის და სხვ. იხ. ს. ყაუხჩიშვილი. იოანე პეტრიწის ენა, წიგნში: იოანე პეტრიწის შრომები, ტ. I, თბ., 1940.

სულხან-საბა ამ სიტყვას ასე განმარტავს: მუროი — ფრიადი (კავშირის ბოლოს¹⁷); ფრიადი კი განმარტებულია: „დიად-დიად, გინა მრავლად“.

ეა ძველ ქართულში ხშირად მ გრაფემით გამოიხატებოდა. მ-ს შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული მოსაზრებებია გამოთქმული:

მ გამოხატავს: ა) ეა დიფთონგა¹⁸, ბ) გრძელ /ე/ ხმოვანს¹⁹, გ) /ჰ/-სთან ანლოს მდგომ ხორხისმიერ ბგერას²⁰, დ) მ-თი გადმოცემა ვიწრო ე და ი ხმოვანი²¹, ე) უცნობ ფონემას, რომელსაც საშუალო ადგილი ეჭირა ე[ა] და ჰ ფონემებს შორის²², ვ) არმოღწეულ ბგერას. — ეა დიფთონგის გამოხატვა გვიანდელია²³, ზ) მ შესატყვისია ბერძნული უ-სი, შემოღებულია ბერძნულის გავლენით²⁴, თ) უძველეს ძეგლებში ეა დიფთონგის აღმნიშვნელია და, შესაძლოა, მართლაც, ბერძნულის მიხედვით არის შენობებული და სხვ., მაგრამ, როგორც ზემოთ ითქვა, [ეა] კომპლექსის გადმოსაცემად ისევე არ იყო საჭირო ცალკე ასო მ, როგორც [აი], [ოა] და [უა] კომპლექსებისათვის. ეა დიფთონგის მოშლა აღრევე (ხანმეტ ტექსტებში) დაწყებულია ენაში. ამაზევე მიუთითებს სინური მრავალთავი (864 წ.) და აღიშის ოთხთავი (897 წ.). X—XIII საუკუნეთა ძეგლებისათვის მ-ს ფუნქცია დაეიწყებული ჩანს.

ემ დაწერილობა უკვე IX საუკუნეში იჩენს თავს, ხოლო მხედრულ ანბანში (XI ს-იდან) მ გრაფემა აღარ მოიპოვება²⁵.

17 შუროი ფორმისათვის მიითებულია ავტოგრაფული ნუსხები ZABCE (იხ. ს.-ს. ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1965), თუმცა Z-ის ჩვენება მფროა ფორმა. იგი ასევეა შეტანილი ს. ორბელიანის შვილის რედაქციით გამოქვეყნებულ „სიტყვის კონაში“.

18 Н. Я. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925, გვ. 3—4; ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე, აღ. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ტფ., 1934, გვ. 252—253; თ. ყაუხჩიშვილი, მასალები მ-ს ისტორიისათვის (ტელნაწ.), 1944, გვ. 415; ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, I, თბ., 1962, გვ. 5—6 (მ განოცემა, 1949 წ.).

19 ს. კაკაბაძე, „მ-ს მნიშვნელობა ძველ ქართულში“: საისტორიო კრებული, IV, ტფ., 1929, გვ. 16.

20 ივ. ჯაფარიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 201.

21 თ. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 417—420.

22 შდრ.: ივ. კაკაბაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბ., 1964, გვ. 53.

23 მ. ძიძიშვილი, ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბ., 1960, გვ. 26.

24 გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960, გვ. 36.

25 ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის კრესტომათია, ტფ., 1935, გვ. 12; ზ. სარჯველაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 282.

თ. ბაგრატიონის პიესის ხელნაწერში ერთობ შეზღუდულია როგორც ეა დიფთონგის, ასევე ც გრაფემის ხმარების არე.

ეა შეგვხვდა ე-ფუძიანი სახელის სახელობით ბრუნვაში: „ველთა უპყრისთ, სურა სავსეა ღვნითა“. ეს ერთადერთი მაგალითი ავტორისეული მეტყველებისაა.

ც იკითხება როგორც მ წვი შორისდებულში: „ჩამოდექით, წვი“¹ ოროდღე მაგალითია უც დაწერილობისა: ნუ უკუც და უკუმ. შუა საუკუნეების ამ ნორმას მე-19 საუკუნეშიც იცავდნენ. ც გრაფემით გამოხატულია რიცხვი პერსონაჟთა სათვალავში: ც (=8), იც (=18).

როგორც ვხედავთ, თეიმურაზ ბაგრატიონი ეა დიფთონგს და, საერთოდ, ც-ს ფართოდ არ იყენებს, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ანტონ კათალიკოსოს ნორმა ამ საკითხში მისთვის აღარ არის მისაღები (უც კომპლექსი საერთოდ არ არის). თითო-ორიჯერ დასახელებული ნიმუში კი ტრადიციის ძალას უნდა მიეწეროს.

გიორგი ერისთავის „შეშლალში“²⁶ ა-ის ერთადერთი ნიმუშია: „რაჲსათვის“ ახალ ტანჯვისთვის“.

ო. ურიდია აღნიშნავს, რომ ა აქ მარცვალს ქმნის ლექსში და რომ ლექსის საჭიროებისათვის ა არის სხვა შემთხვევებშიც. „დავა-ში“²⁷ გვხვდება მხოლოდ ვაა შორისდებულში: „ვაა შენ ამირინდოსა; ვაა შენ სოროზანსა; ვაა შენ დასა“.

ოქროპირ წერეთელი, კომედია „ქორწილი იმერეთის თავადისა“²⁸, საყურადღებო ფაქტია: ავტოგრაფი ახალი ქართულის ორთოგრაფიის მშვენიერი ნიმუშია, თუმცა პიესა დაწერილია 1845 წ. ერთადერთი გამონაკლისია კ.

აღ. ორბელიანი, ისტორიული დრამა „დავით აღმაშენებელი ანუ უკანასკნელი უამი საქართველოსი“ (1846)²⁹, ა რამდენსამე სიტყვაშია გამოყენებული, კერძოდ: ა) ნაცვალსახელში: რაა, რააცა, რაჲსამე;

²⁶ ორთოგრაფიაზე მსჯელობისას ვეყრდნობით ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ ორ ავტოგრაფს: S 5075 და RI.II № 34. უკანასკნელის ფოტოკოპირი ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა ფონდიდანაა (იოანე ბაგრატიონის ფონდი № 35). ავტოგრაფთა შესახებ ცნობებისათვის იხ. ო. ურიდია, გ. ერისთავის ენა, საყნდიდატო დისერტაცია. თბ., 1954 წ.; მისივე: „გ. ერისთავი, თხზულებანი“, თბ., 1966.

²⁷ ეს პიესა გავანალოზეთ ორი ავტოგრაფის — Q 336 და H 2534-ის მიხედვით.

²⁸ ავტოგრაფი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში (H 232). პიესა გამოუქვეყნებელია.

²⁹ 1891 წ. ცალკე წიგნად გამოსცა ზ. ჭიჭინაძემ. ემიგრაციაში ამ გამოცემის მიხედვით.

ბ) აა შორისდებულში. ყველა ნიმუში პერსონაჟის მეტყველებას განეკუთვნება და ქატივითული ჩანს სტილისტიკური ფუნქციით, რადგან მაღალი სოციალური წრის წარმომადგენელთა — აბუღელისა და ლიპარიტის — მეტყველებაშია.

ა იკითხება როგორც ჰ შორისდებულში: აა (=იპ)³⁰. იგი პერსონაჟის, სერაფიმ ბერის მეტყველების ნიმუშია.

პიესაში „ირაკლის დროს“³¹ ა-ის ორიოდ ნიმუშია, შორისდებულებსა და ა-ნმოვანფუძიანი სახელის სახელობით ბრუნვაში:

ზღვაა არს დიდების; შენი ტკბილი ძმამა ვიყავ.

ეს ნიმუშები იოანე ბერს ეკუთვნის და სტილისტიკური ფუნქცია უნდა ჰქონდეს, რადგან სხვა შემთხვევები არა გვაქვს.

დადასტურებული აა და უა დიფთონგები ბუნებრივია იმდროინდელი ორთოგრაფიისათვის. ხელნაწერებსა და აქრინალში გატარებული წესი ერთნაირია.

პიესაში „ჟამნი მეფობენ“ (1866 წ.)³² ა არ შეგვხვედრია.

ზ. ანტონოვის პიესებში: „მე მისდა კნინა გავხდე“ (1851 წ.). ძველი ქართული ასოები გამოყენებული არ არის.

„ქმარი ხუთი ცოლისა“ (1851 წ.): ა-ის ორიოდ ნიმუშია:

გაამე შშობლო; თუ იშისი ქონება აპოჩნდეს რამე.

„განა ბიძიამ ცოლი შეირთო“ (1852 წ.). ძველი ასოები საერთოდ არ ჩანს.

„ქორწილი ხევსურთა“. ა დასტურდება ხევსური პერსონაჟის მეტყველებაში:

რამსა ჰქვიან ძირ მწარე, რამსა ჰქვიან ნაღველი, ვიამბოვ განა რამცა მიღალამ გულსაო; ჰნუნა რამნე მწევიეს ჩემდა ტანჯადო.

მაგრამ იმავე პერსონაჟის მეტყველებაში სრული ი-თი არის წარმოდგენილი რამდენიმე სიტყვა:

30 თვლიან, რომ აა დიფთონგი ენაში მოსალოდნელი არ არის (ახ. თ. უთურ-გაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, გვ. 13-14). ეს ფაქტი დი-ლექტიზმად უნდა შეფასდეს.

31 „ბატონიშვილის ირაკლის პირველი დრო ანუ თავდადება ქართველებისა“ დაიწერა 1862 წ., გამოქვეყნდა პირველად „ცისკარში“ 1864 წ., № 3-4. არსებობს ორი ავტოგრაფი (A₁ და A₂). „ცისკარს“ მეორე დასდება საფუძვლად.

32 ავტოგრაფი დატულია ხ. ი. II 473, გამოქვეყნებულია.

33 ვიქოქმებ 1876 წ. კრებული მისე დვით, რადგან პიესების დიდი ნაწილი დაკარგული ან განადგურებულია. დაწერილებით ის ჩვენია „ტივთ მოგზაურთა ლიტერატურთა“; თსუ შრომები, ენათმეცნიერება, ტ. 10, 1986, გვ. 150-166.

საქანლობოდ წარმოდგენილი პიესები დაიწერა 50-იანი წლების დასაწყისში.

რადი გაჩერებულხარ, რადისა უმზერ მანდეთენათ, ეგრედ თვალ-
გაშტერებთათ, იარე წავიდეთათ, ცხორა დაგვენევა უმატრონდათ; რადი ვი-
დალამს გულსათ.

სხვა ნიმუშები არ არის. მაგრამ ზემომოყვანილი ნიმუშები სტი-
ლიზების საყურადღებო ფაქტია.

პიესებში „მზის დაბნელება საქართველოში“ (1853 წ.) და „ქო-
როლი“ ა არ ჩანს.

„ტივით მოგზაურობა ლიტერატორთა“³⁴ ა არა ჩანს 1976 წ.
კრებულში, თუმცა ხელნაწერში³⁵ იგი დასტურდება იმ შორისდებულსა
და უცხო წარმოშობის სიტყვის დამაჩინებულ ფორმით: პრო-
რანც (=პრეფერანსი), ისიც, პერსონაჟის მეტყველებაში.

მასასაღამე, ზ. ანტონოვის პიესებში ა-ის თითო-ორილა შემთხ-
ვევა განსაზღვრულია ან ტრადიციის ძალით, ან პერსონაჟის მეტყვე-
ლების სტილიზებით.

დ. მეღვინეთხუცესის³⁶ პიესაში „ვიჰაჟი“ ა არ შეგვედ-
რია.

„გამოუცდელობაში“³⁷ ა ერთხელ დასტურდება სახელობითს
ნიშნად ა-ფუძიან სახელში — სათაურშივე: „...საყვარელთა განშო-
რება“, და ერთიც — შორისდებულში: ვამე.

„ანჩხლი ცოლი“³⁸. ავტოგრაფის მიხედვით, ა არა ჩანს შორის-
დებულშიც კი:

ვაი ჩემს სულსა; ვაი შენს ღედას.

ბუნებრივია, გასუბსტიანტივებულ შორისდებულში ი გვხვდება:

შე დალოცილო, ამ უმეცარს შენს ნათლიმამას თუ დაუჯერე ვაის რაღათ
იყრი.

34 პირველად დაიბეჭდა ცალკე 1854 წ.

35 ვადამწერის ვინაობა და თარიღი უცნობია. ჰინც უფრო ძველი წყარო ჩანს.

36 ი. ეთერ ქავთარაძე, ქართული კომედიის ისტორიიდან (დ. მეღვინეთ-
ხუცესისეილი, ვ. აბაშიძე), საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1980, ჩვენს მიერ
აქ გაანალიზებულია გამოუქვეყნებელი პიესა „ანჩხლი ცოლი“, რომელიც დაწერი-
ლი უნდა იყოს არა უგვიანეს 1852 წლისა. „გამოუცდელობა ანუ დროებით
განშორება საყვარელთა“ და „ვიჰაჟი“ (დაიბეჭდა „ციცხარში“, 1869 წ. № 10,
ხელმოწერადა).

37 ავტორის პირველი პიესაა (ი. ეთერ ქავთარაძე, დსახ. ნაშრ. გვ.
41—44. დაწერა 1845 წ. ავტოგრაფი ინახება ხ. ი. ფ. 45, H 2681, თარიღი არ
უზის).

38 პიესის ეს ვარიანტი გამოუქვეყნებელია. დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტ-
ში (ფონდი 45, H 2549), ავტოგრაფი უთარიღოა. ვ. ქავთარაძე მას მიიჩნევს
1852 წ. დაწერილად.

ი. ელიოზიშვილი (ელიოზოვი), „ჩემი ქმარი სხვას ირთავს“³⁹.
ა გვხვდება შორისდებულებში: აა, ეა, აა, ია; ვაა. აქვეა უა ფორ-
მაც. საყურადღებოა: თუ ვაი გასუბსტანტივებულია, სახელობითში ა
იწერება: „რა ვაი შემოგწოლია!“

რით არის გამოწვეული იყავა ფორმა („შენ ვი ჩემკენ იყავა...“),
ძნელი სათქმელია (კორექტურული შეცდომა) თუ ბრძანებითის ფორ-
მა — იყავ(ა)!

რ. ერისთავი, „ჯერ დაიხოცნენ, მერე ექორწილეს“⁴⁰. ა იხმარ-
ბა მხოლოდ შორისდებულებში: ვაა, ვუა, უია(!):

ვაა თუ უფრო შევაწუხო ვა ჩაქოლეღის; ვაა ჩემს ჩაქოლვას; უია, ჭა
უმედური ოსედა.

ამ უკანასკნელ მაგალითში ია ალბათ წარმოთქმის გამოჩნატე-
ლია (გრძლად ნათქვამია). ილუსტრაციები ამით ამოიწურება.

ბარბარე ჯორჯაძე „ცისკარში“ წარმოდგენილია პიესებით⁴¹:
„შური“ და „რას ვეძებდი, რა ვპოვე“. პიესა „მკითხავი“ (1870 წ.)
მოგვიანებით გამოქვეყნდა.

„შური“: ა შეგვხვდა მხოლოდ შორისდებულში:

ვაა იმათი ბრალი, დაჟლეტავს.

„რას ვეძებდი“: ა არ არის გამოყენებული. შორისდებული ვაა
ყოველთვის სრული ხმოვნით წერია:

ვაი, ჩემი ბრალი შენ კელშია; ვაი, ჩემ წერასა და სხვ.

„მკითხავის“ ავტოგრაფში ა არ დასტურდება.

ივ. კერესელიძე⁴², „შუდი უმანკობისა“: ა-ის ხმარების ორიოდ
ნიმუშია — შორისდებულში: „ვაა თუ კაცი მოჰკლას“ და ზმნურ ფორ-
მაში აააცდინო („შუდიღებელია რო აააცდინო“). ზომ არ იკითხება
ა აქ 3-დ (ე. ი. აააცდინო)?

პიესაში „სიქსტი მეხუთე“ ა არ დასტურდება.

„ნუ დაჰკარგავ ძველსა გზასა...“ გვხვდება შორისდებულებში:

აა დროვ! დროვ; ჰაა, თუ წამოვა ხევი სიმდიდრისა; ვაა, შენს ბიჭს.

³⁹ კომედია გამოქვეყნდა „ცისკარში“ 1869 წ. № 4 და № 5; დაწერილი უნდა-
იყოს 50-იან წლებში — შეტანილია გ. ერისთავის თეატრის რეპერტუარში და
წარმატებითაც იღვებოდა. ვიმოწმებთ „ცისკარს“ მიხედვით.

⁴⁰ იხ. „ცისკარი“, 1867, № 12.

⁴¹ „შური“, იხ. „ცისკარი“, 1863, № 8; „რას ვეძებდი...“ ე. „ცისკარი“, 1865,
№ 9. „მკითხავის“ ავტოგრაფი ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში (S 5250).

⁴² წარმოდგენილია „ცისკარში“ გამოქვეყნებული შემდეგი პიესების მიხედვით:
„შუდი უმანკობისა“: 1853, № 1, 3, 4; „სიქსტი მეხუთე“: 1864, № 4; „ნუ და-
ჰკარგავ ძველსა გზასა...“: 1868, №№ 4, 12.

[ვა]ა მონაწილეობს ახალი ფუძის წარმოქმნაში, ე. ი. ი ახალ ვითარებაში წარმოვიდგება: „რამდენი ვაა-ვაგლახი ჰსდევს, ჩხუბი“ (შდრ. ზემოთ, გასუბატანტივების შემთხვევები).

დასკვნა: ა-ის ხმარების არე ძალზე შეზღუდულია. ამ პერიოდში იგი აღარ გვხვდება ხმოვანფუძიან სახელთა სახელობითსა და ნათესაობით ბრუნვებში (შდრ. თ. ბაგრატიონი, ალ. ორბელიანი), მაგრამ ჯერ კიდევ შენახულია რაა, რააჲ, რააჲსა, ვააჲ და მისთ, ფორმებში ტრადიციის ძალით (თეიმურაზი, ალ. ორბელიანი, ზ. ანტონოვი, ივ. კერესელიძე...); შედარებით ხშირია ა შორისდებულებში (ვააჲ, აა, ია, აა...). ზოგ ავტორთან ამგვარ ექსპრესიულ სიტყვებში შეინიშნება ა და ი-ს პარალელური ხმარება (ი. ელიოზიშვილი, პ. ჯორჯაძე...), ხოლო რაიცა, რაისა და მისთ. ფორმებში სრული ი ვარიანტი ზოგჯერ სტილისტიკური ფუნქციით ჩანს განსაზღვრული (ზ. ანტონოვი); ცალკეულ შემთხვევებში ა წაკითხულ უნდა იქნეს ჰ-დ (იშვიათი გამონაკლისის სახით).

ავტორთა ერთი ნაწილი ა-ს აღარ ხმარობს (ოქრ. წერეთელი, „ცისკრის“ ჩვენებით: გ. რჩულიშვილი, კონდრ. კლდიაშვილი, ა. წერეთელი...); ა არა ჩანს ზოგიერთ ავტორის ცალკეულ პიესაში (მაგ., ზ. ანტონოვის „მე მინდა კენიანა ვავხდე“, „მზის დაბნელება საქართველოში“, ივ. კერესელიძის „სიქსტი მეხუთე“, დ. მელეინგთხუცესიშვილის „ვიჰაკა“ და სხვ.).

ზემოთქმული მიუთითებს, რომ ანბანიდან და ხმარებიდან ა-ის საბოლოოდ ამოღებისათვის ნიადაგი საფუძვლიანად არის მომზადებული.

ა, ცხადია, ივულისხმება მ-ს შემადგენლობაში, რომლის გამოყენების არე მე-19 ს-ის 40—60-იან წლებში საქმოდ ფართოა.

თუ თ. ბაგრატიონის პიესაში მ-ს ორიოდ შემთხვევა დავადასტურებთ, იმავე ვერ ვიტყვი, მაგ., ალ. ჯამბაკურ-ორბელიანის პიესებზე. ისიც უნდა ითქვას, რომ მ ჩვენს საკვლევ მასალაში აღარ გვხვდება ე-ფუძიან სახელთა სახელობით, ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში. ამიტომ მას ცოტა ქვემოთ შევეხებით.

ჟ

ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრა, რომ: ა) /ტ/ და /ვ/ გადაყვეთი პოზიციის მქონე ფონემებია ძვ. ქართულში, თუმცა ისტორიულად მეთრეული⁴³; იყო ცდა, მინიმალური წყვილები დაძებნილიყო: დაწეა — დაწვა; ზღეა — ზღვა⁴⁴. ბ) ძველი ქართულს ტექს-

43 თ. გამყრელიძე, გ. შაქავერიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 29—41.

44 ზ. სარჯველაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 291, სქოლიო; თ. უთურგაიძე ზღუა (more) და ზღვა (воздать, „отплатить“) დაპირპირებას შორეულოგურ ანა-

ტებში **აღ** (ოუ)-ს გამოყენება თანხმოვნის ნიშნად გაუმართლებელია⁴⁵, რადგან **[უ]** წარმოადგენს /გ/ ფონემის წყვილბაგისმიერ ვარიანტს ჩქამიერ თანხმოვანთა მომდევნოდ, დანარჩენ პოზიციებში კი მას ენაცვლება **[ვ]** (შდრ. გულა, გუელი და რვა...).

ჟ-ს მართლწერასთან დაკავშირებით დახლოებით **ჟ**-ის მსგავსი ვითარება იქმნება. გაუმართლებელი ანბანური ნიშნის ხმარება მკაცრ წესებს ვერ დემონსტრირებდა, თუმცა ზოგიერთი კანონზომიერება ძველს ქართულში შეიმჩნეოდა⁴⁶, რაც შემდგომ ანტონ პირველისეულ მართლწერასაც დაედო საფუძვლად. ძველს ქართულში **ვ** (სუბიექტური პირის ნიშანი) იცვლებოდა **ჟ**-დ **ხ** პრეფიქსის მომდევნოდ: შე-ხ-ჟ-აბ-თ (ბოლნისის წარწერიდან). ა. შანიძის ვარაუდით, შე-ვ-ხ-ა-ბ-თ > შე-ხ-ჟ-ა-ბ-თ⁴⁷, ძირეული ვ-ც იცვლება უ-დ მეორე სუბიექტური პირის მომდევნოდ: მო-ხ-უალ (<მო-ხ-ვალ, შდრ. ვალ; ასევე: სტლა <სვლა; შდრ. ძვ. ქართულისავე სვლა, ე. ი. ჩქამიერი ხ-ს მომდევნოდ ვ წყვილბაგისმიერ უ-შა გადავიდა).

ამავე მიზეზით, ე. ი. პოზიციის შეცვლის შემდეგ **ვ**-ს ადგოდას ძველს ტექსტებში ვხვდებით უ-ს; იყავ; შდრ. იყუნეს (და არა იყენეს, როგორც ამას ასწორებს ა. შანიძე თავის გამოცემებში). ა. აბულაძემ „მამათა სწავლანის“ ტექსტში ამდაგვარი ასწორებები აღარ ჩათვალა მიზანშეწონილად მათი სიმრავლის გამო; მაგ., ყუნის და არა ყენის (თუმცა იქვეა: ღირს-მყენეს; ყუნა და შიათ.)⁴⁸.

თუ ეს ვითარება გვაქვს მე-10 საუკუნის ძეგლის ერთ გვერდზე, ნათელია, რა ჭრელი სურათი გვაჩინავს საერთოდ და ეს ვითარება სულ თან სდევს სამწერლო ქართულს: თავ სიტყვიდან ნაწარმოები თვთ (თუთ), თვხი (თუხისი), თვს (თუის); დიალექტ. თვნ (თუინ), შდრ. ძვ. ქართ. თვნ-იერ (თუ-ინ-იერ). ასევე: თავყანისცემა > თაყუანისცემა > თაყვანისცემა, თუმცა ამის გვერდით, როგორც ვნახეთ, გვაქვს ყენის და ყუნის.

გვით ხანია: ზღ-ავ-ს — ზღ-ვა, მორფოლოგიური ანალოგია (-ავ სუფიქსის თანხმოვნის ვ-დ დაწერაში გამოხატვა დ-ს მომდევნოდ (იხ. პოსენების თეზისები, 1981 წ., გვ. 43).

⁴⁵ თ. უთურგაიძე, კონფ. მასალები... გვ. 41—44; შდრ. თ. გაშყრელიძე, გ. მაქავარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

⁴⁶ ი. იმნაიაშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1982, გვ. 6—8.

⁴⁷ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973, გვ. 186.

⁴⁸ „მამათა სწავლანი“, თბ., 1955 (გამოსცა ი. აბულაძემ). იყუნეს დადასტურებულია ფსალმუნის ძვ. ქართულის რედაქციებში (გამოსცა მზ. შანიძემ, თბ., 1960).

ანტონ კათალიკოსმა სცადა ორთოგრაფიის მოწესრიგება ამ თვალსაზრისით⁴⁹ და თანხმობანთა მომდევნოდ დაიწყო უ-ს წერა, სხვა პოზიციებში კი ვ-სი, ამის შედეგად მიიღო მარხუა, ზრახუა, დართუა, პირუელი და მისთ. ანტონის ეს წესი უფრო მოწესრიგებული ჩანდა ორთოგრაფიის თვალსაზრისით, ვიდრე ძველსა და მომდევნო ქართულში, ამიტომ იგი ანტონის თანამედროვეებმაც მიიღეს და შემდგომაც კარგა ხანს იყო ძალაში, გაუქმდა უ ნიშნის ამოვლებასთან ერთად.

ასეთ ვითარებაში გასაგებია უ-ს ხმარების ის სიჭრელე, რაც სამწერლობო ენას ახასიათებდა. აქვე შევნიშნავთ: თ. ბაგრატიონი უ-ს დიაკრიტიკული ნიშნის გარეშე წერს. გამონაკლისს (უკუტვ) ქვემოთ შევვხვებით. გარკვეულწილად იგი თ. ბაგრატიონის პიესაშიც აისახა. მაგ.:

უქნება არ ვინდს, და შურეზი უნებურად⁵⁰.

სხვა მაგალითები: სოქუ; მიხუთი (მიხუთეს);

შენი საღმთო შაირობა უნდა ჩხელის გულს მიხუთეს; ა შიხუთი, ჩაინდო⁵¹.

მაგრამ ამათ პარალელურად გვაქვს:

მიხვდა (მიხვეთი), მიხვდები (მიხვთება); შევეხვეწით; სიუხვე; მოხვევა, მოხვევა (უხვევიანი); სოქვა (ესოქვათ).

პარალელურ ფორმათაგან შეინიშნება მისწრაფება ახალი ქართულის ნორმისაკენ (მაგალითები მეტია); ცხადია, ამით არ უნდა იყოს შეპირობებული ვ-ს წერა ძველ ქართულისათვისვე „გამონაკლის“ სიტყვებში (ქართველი, პირველი, ფქვილი და მისთ), რომლებიც მხოლოდ ამ ფორმითაა წარმოდგენილი ტექსტში, — ეს ძველ ქართულის ასახვაა თეიმურაზთან და იგი იცავს ამ წესს.

მაგრამ, ამავე დროს, მხოლოდ ვ გვაქვს სიტყვებში:

⁴⁹ ე. ბაბუნაშვილი. ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 28—77; თ. უთურგაიძე, ილია და სალიტერატურო ქართული; ქსეს. IX, თბ., 1989, გვ. 39; ასევე: ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, დასაბ. ნაშრომი.

⁵⁰ სქოლიოში ავტორს ჩამოტანილი აქვს „შერები“. ყურადღების გამახვილება მართლწერაზე მიუთითებს, რომ თეიმურაზს შესანიშნავად აქვს გაეცნობიერებული ენობრივი ფაქტი: მიგვიითებებს, რომ დამუერ (დამურომა) და შუეზი (შევე ღირისაგან, = ქმნა) სემანტიკურად განსხვავებულნი არიან და მათი ფორმოპირველი დამთხვევა (დიალექტური „შურები“ = შურები, აველებ) მართლწერასთან არის დაკავშირებული.

⁵¹ თავდაპირველად ეწერა სოქუ. ვ გადასწორებულია უ-დ თეიმურაზის ხელით.

ველი, სახისმეტყველება, განსვენება, სვეტად, ნათქვამი, საზღვარი, სვამს, ყვაილი, სიკვდილი, მოკვდა, მოკვდეს; ვარსკვლავი, მკვლელო, მღვდელი...

სისტემებზე არის: მაქვს, აქვს, აქვნდა. ეს ზმნა არ შეგვხვედრია აქუს... სახით.

მამასადამე, თეიმურაზ ბაგრატიონი აშკარა უპირატესობას ანიჭებს გ-ს და არა უმარცვლო უ-ს: ა) პარალელური ფორმებიდან უფრო ხშირია ვინიანი; ბ) ავტორი იცავს ძვ. ქართულის გამონაკლის ფორმათა მართლწერას და გ) ახალი ქართულის მიხედვით გ-ს წერს მოსალოდნელი უ-ს ნაცვლად.

ძნელია ახლა დაბეჭდვით იმის თქმა, საგანგებოდ ეცადა თეიმურაზი, თუ მისი დროის ორთოგრაფიის სიჭრელეს უნდა მიეწეროს **O^v** (-ოვ იკითხება უ-დ) და არა **O^q** (=უ) გრაფემის გამოყენება სიტყვის დასაწყისში: უცხო, უმანკო, ურა, უფალი, უძლეველი, ურჩიე... ამ სიტყვებში უ ერთი ნიშნით (**O**-თი) კა არ არის გადმოცემულა, როგორც ეს მე-12 საუკუნიდან არის ცნობილი⁵², არამედ ასე: **O^v** (ოვ). შდრ. ძვ. ქართ. **O^q**. ასევე წერს (ოვ-ს ხმარობს) თეიმურაზი ერთგან საკუთარ სახელს **დაოვთ** (იკითხება **დაუთ** — **დავით**)⁵³. თეიმურაზი ცდილა ძველი ქართულისებური (თუ ეს, ცხადია, ტექსტის გაფორმების იმდროინდელი ტრადიცია არ არის) ელფერი მიეცა პიესის ხელნაწერისათვის; ამიტომ ერთგვარად ორთოგრაფიაშიც აისახა ეპოქის თავისებურება.

აღ. ორბელიანი, „დავით აღმაშენებელი“. უმარცვლო უ გვაქვს (სიბრჯელის ნიშნით) სიტყვებში: მტკუარი, ლუთისადში. უე კომპლექსში უ შეიძლება ამ ნიშნის გარეშეც იყოს წარმოდგენილი (საქართუელის) (შდრ. ძვ. ქართ. ქართველი და ნიშნითაც (ქუეუე)).

უ იკითხება, როგორც ვ სიტყვაში „საკურველი“⁵⁴.

„ირაკლის დრო“. უმარცვლო უ-ს ხმარებაში ერთგვარობა ხელნაწერებსა და „ცისკარში“ არა გვაქვს. **A₁** უფრო ხშირად მიმართავს

⁵² იხ. ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა, — წიგნში: ა. შანიძე, ა. ბარამიძე, ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა. ქრესტომათია, თბ., 1955, გვ. 279.

⁵³ იხ. ი. კიკნაძე, „სამსახეობა რაინდისა“ ტექსტისათვის: ენათმეცნიერება, 12, თბ., 1989, გვ. 50—53; მისივე: პიდრონიში „დავითის ზღვა“; კრებ., თომას-ტიკა II (იბეჭდება).

⁵⁴ ასეთივე ორთოგრაფიით არის ეს სიტყვა თ. ბაგრატიონის, გ. ერისთავის, ზ. ანტონოვის, აღ. ორბელიანისა და სხვთა პიესებში: ჩანს, იმ დროს საქმოდ გავრცელებულია ამ ფორმით.

მას, ვიდრე A_2 , „ცისკარი“ კი უმეტესად ემიჯნება ვიზირებულ ხელნაწერს (მაგალითები მოგვყავს პარალელური ტექსტის მიხედვით).

A_1 და „ცისკარი“:

A_2 :

მღუთისა//ღუთის

მღვთისა//ღვთის

უკუნესის გული

უკუნესის გული

მაქუს

მაქვს

მკუდარი, მოვკუდე, მომიკუდები

მკვდარი...

მოხუდა

მოხვდა

მაგრამ არის დამთხვევებიც (ე. ი. „ცისკარი“ და A_2 ერთ-ორმას წარმოადგენს: გვაქუს, მარჯუნივ, გახუდეს (= შეხვდეს, ერგოს, ეყოს) და მისთ.

უა კომპლექსი (როცა უ თანხმოვანს მოსდევს). იშვიათი გამოწკლისის გარდა, „ცისკარში“ ვატარებულა ანტონის დამკვიდრებელი წესი (თუმცა თავზე სიბრჯგუის ნიშანი უმეტესად არ უზის). მოგვყავა პარალელური ნიმუშები:

A_2 : სიტყუა, წავიყუანდი, მტარუალი, მოვიუტანა, ყუაებსან⁵⁵.

იქვეა: წარმოთქვა, ამგვარის, პირჯვარს, მუვანდა, სიყვარული, ტანჯვა, თვალეზზედ.

„ცისკარი“: სიტყუა, წავიყუანდი, წარმოთქუა, ამგვარის, პირჯუარს, მუვანდა, სიყვარული, ტანჯუა, თუალეზზედ.

მაგრამ: მტარვალი, მოვიყვანა.

A_2 -სა და „ცისკარში“ ემთხვევა: ცვარით, ყვაეილებით. „ცისკარი“ ნხოლოდ ორ შემთხვევაში ცვლის A_2 -ს ჩვენებას: მოვიყუანა// მოვიყვანა და მტარუალი//მტარვალი.

A_1 ყველგან (სადაც კი წაკითხვა ხერხდება) უა-ს წარმოაჩენს ზემოდასახელებულ მაგალითებში.

მაშასადამე, ყურნ. „ცისკარი“ უპირატესობას აძლევს A_1 -ს და, იშვიათი გამოწკლისის გარდა, მიჰყვება კიდევ მას, ე. ი. ცდილობს დაიცვაას წესი: თანხმოვანთა შემდეგ წეროს უმარცვლო უ (ხშირად სიბრჯგუის ნიშნის გარეშე).

„უაშნი მეფობენ“. ერთგვარობა უმარცვლო უ-ს ხმარებაში არც ამ პიესის ხელნაწერში შეინიშნება. ზემოთ ვთქვით, რომ იგი იწერება მ-ს წინ დიაკრიტიკული ნიშნის გარეშე, თანხმოვანთა მომდევნოდ. ასეთსავე პოზიციამია უა კომპლექსშიც: ლუკმა ამოგუართონ, ვატუთ, ღრიალს მოჰყუა, ჰყუანან, ვიყუანა, მოვიყუანთ, სეტყუასავით, გუარის, ვაიმარჯუა, სხუანი, ყუავი, თუალეზიდამ, რუას აშხანაგებს და ა. შ.

⁵⁵ „ცისკარშია“ ყო რ ნ ე ბ ს ა. სწორება ლექსიკური ხასიათისაა.